

Богдана СИПКО

**СОЦІАЛЬНІ АТТИТЮДИ ФРАНЦУЗИВ
ЩОДО МУСУЛЬМАН
У ПРОФЕСІЙНО-ТРУДОВІЙ СФЕРІ (1995 – 2007 рр.)**

Стаття присвячена аналізу соціальних аттитюдів французів щодо мусульман у професійно-трудовій сфері в роки президентства Жака Ширака. Автор розглядає три ключові проблеми: ставлення працедавців до прийняття на роботу мусульман, сприйняття персоналом своїх колег ісламського віросповідання та позиції в суспільстві підприємців-мусульман.

Ключові слова: соціальні аттитюди, професійно-трудова сфера, мусульманська спільнота, Французька Республіка, Жак Ширак.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Мусульманська спільнота Франції стала об'єктом прицільної уваги політикуму, засобів масової інформації та світової громадськості в роки президентства Жака Ширака. Такий стан справ був зумовлений як внутрішніми (теракти 1995 р. у Парижі, публічна демонстрація зневаги до державних символів у 2001 – 2002 рр., президентська кампанія 2002 р., прийняття Закону від 15 березня 2004 р. Про заборону помітних релігійних атрибутів у середніх навчальних закладах, масові бешкети та заворушення у передмістях у 2005 та 2007 рр.), так і зовнішніми чинниками (теракти 11 вересня 2001 р., початок війни в Іраку 2003 р., події 11 березня 2004 р. у Мадриді та арабо-ізраїльське протистояння на Близькому Сході у 2005 – 2006 рр.). Центральною темою обговорення стали проблеми інтеграції мусульман у французьке

суспільство. До того ж наголошувалося на факторі “готовності” влади і суспільства до інтеграційних процесів.

Значну частину життя активне населення зайняте на робочому місці, а кар’єрний ріст тісно переплетений з утвердженням у суспільній ієрархії. Відповідно, актуальним є дослідження соціальних аттитюдів французів щодо мусульман у професійно-трудовій сфері. Вказана проблема є частиною дисертаційного дослідження “Мусульманська спільнота у громадсько-політичному житті Франції (1995 – 2007 рр.)”, над яким працює авторка.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв’язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Соціальна психологія трактує аттитюд, як схильність суб’єкта до здійснення певної соціальної поведінки. У 1940-их рр. було розроблено трикомпонентну структуру соціального аттитюду, яка складається із когнітивного (осягнення об’єкта, що виражається у переконанні чи думці, базованій на соціальному стереотипі), афективного (емоційна оцінка об’єкта, що проявляється у симпатії чи антипатії) та поведінкового (диспозиція до дії) елементів [2, 40 – 41].

Питання соціальних аттитюдів французів щодо мусульман ще не знайшло висвітлення в українській історіографії. Особливості сприйняття осіб магрибського походження французами тривалий час вивчає російська дослідниця Катерина Демінцева, завідувач Центром історії та культурної антропології РАН. Результати її досліджень підсумовані у праці, що побачила світ у 2008 р. [1]. Ця монографія цінна тим, що написана на основі матеріалів експедиції, здійсненої у 2003 – 2004 рр. паризькими передмістями. Водночас, роблячи наголос на проявах суспільної психології, К. Демінцева не дотримується хронологічної чіткості.

Французький соціолог Олів’є Ноель у низці статей [30], [31] прослідкував механізми дискримінації молоді іммігрантського походження у професійно-трудовій сфері Франції у другій половині 1990-х рр. Дослідниця Орелін Жолен також звернулася до проблеми дискримінації на робочому місці, але обмежилася

аналізом регіону Нор Па де Кале [15]. Психосоціальними аспектами етнічних дискримінацій у сфері працевлаштування цікавився і доктор психологічних наук Мохамед Рабзані [32]. Однак, як О. Ноель, так і О. Жолен та М. Рабзані аналізували насамперед етнічну, а не релігійну дискримінацію. Ксенофобію щодо мусульман ці дослідники висвітлювали лише у контексті несприйняття французьким соціумом осіб магрибського походження.

Окремої уваги заслуговує ґрунтовна синтетична праця про мусульманське населення Марселю, яка побачила світ у 2011 р. [12]. Колектив авторів на чолі із соціологами Франсуаз Льорсері та Вінцентом Гейсером, торкнувся і питання соціальних аттитюдів марсельців щодо мусульман. Цінною є й стаття доктора політичних наук із Паризького інституту політичних досліджень Катрін Вітол де Венден [41]. У цій публікації поданий ґрунтовний аналіз проблем (брак ісламських капеланів, неможливість дотримання посту в період Рамадану), з якими на зламі ХХ – ХХІ ст. зустрічалися військовослужбовці-мусульмани у французькій армії. К. Вітол де Венден основну увагу зосередила на ставленні до осіб ісламського віросповідання товаришів по службі.

Отже, проблема соціальних аттитюдів французів щодо мусульман у професійно-трудоій сфері періоду президентської каденції Жака Ширака ще не була всебічно висвітленою.

Формулювання цілей статті. Метою цієї статті є аналіз соціальних аттитюдів французів щодо мусульман у професійно-трудоій сфері у 1995 – 2007 рр., що передбачає розгляд таких проблем: ставлення працедавців до прийому на роботу осіб ісламського віросповідання, сприйняття персоналом колег-мусульман та труднощі, з якими зіштовхувалися підприємці-мусульмани. Зважаючи на те, що у Франції у 1995 – 2007 рр. не проводилися будь-які опитування на предмет релігійної приналежності, а віросповідання вважалося особистою справою кожного, йдеться про ставлення французів до осіб, яких вони ідентифікували, як мусульман, тобто людей із нетиповою французькою зовнішністю або в традиційному ісламському вбранні.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Основою

для написання статті стали звіти спеціальних міжнародних, урядових та громадських комісій, які стосувалися мусульманської спільноти Франції часів президентства Жака Ширака. Європейський Моніторинговий Центр Расизму та Ксенофобії, створений 15 лютого 1997 р., у звіті за 2005 р. торкнувся і питання стигматизації французьких мусульман у професійно-трудовай сфері [33]. Порівняльне дослідження про ставлення до мусульман у країнах ЄС після терактів 11 вересня 2001 р. у США здійснила Міжнародна Гельсінська Федерація з Прав Людини [14]. Моніторингом становища мусульманської спільноти серед іншого займалися три урядові французькі комісії: Національна Консультативна Комісія з Прав Людини, що з'явилася у 1947 р. [10], [18], [19], [20], [21], [22], [23], Вища Рада з питань Інтеграції, створена 18 грудня 1989 р. [27], та Вища Рада Боротьби проти Дискримінацій та за Рівність, заснована 30 грудня 2004 р. [36], [37]. Закономірно, що цими питаннями цікавилася і громадська організація Комітет проти Ісламофобії у Франції, створена у 2004 р. з метою захисту прав мусульман Республіки [34], [35]. Недоліком усіх згаданих звітів є те, що з етичних міркувань вони не називали імен порушників та постраждалих, але докладно висвітлювали суть ситуації. Інформацію, почерпнуту зі звітів, було доповнено матеріалами преси [24], [29].

У 1995 р. рівень безробіття серед корінних французів сягнув 11%, а серед осіб іммігрантського походження – 20%, що ж стосується вихідців із країн Магрибу (у тому числі іммігрантів II та III покоління), Тропічної Африки та Туреччини, які здебільшого сповідували іслам, то він наближався до 30% [9, 78]. На початку XXI ст. рівень безробіття серед мусульман досяг 23 – 35% та 43% серед чоловіків та жінок відповідно [7, 43]. За твердженням російської дослідниці Ірини Новоженової, на початку XXI ст. найвищий відсоток непрацюючих був серед 20 – 29-річних алжирців другого покоління, що дає підстави говорити про те, що французи в даному випадку зберегли пам'ять про Алжирську війну 1954 – 1962 рр. [3, 129].

Наведена статистика свідчить про певну диспропорцію у доступі до ринку праці корінних французів та осіб іммігрантського походження. Така ситуація була викликана не лише об'єктивними чинниками такими, як відсутність відповідного

диплому, що не дозволяв зайняти бажану посаду, пропозиція ринку праці того чи іншого регіону, а й суб'єктивними факторами, зокрема дискримінацією на релігійній основі. 44% осіб магрибського походження заявили у 2004 р., що були принаймні раз жертвою дискримінації при прийомі на роботу [17, 33 – 34]. Щоправда, як довело дослідження, проведене у 2001 – 2002 рр. колективом соціологів під керівництвом Алена Фріке, для мусульман магрибського походження характерним було перебільшувати масштаби дискримінації: з 25 опитаних усі вважали себе жертвами ксенофобії у професійно-трудої сфері, хоча на час анкетування вони займали доволі престижні посади [13, 5 – 6].

Релігійна дискримінація при прийомі на роботу зафіксована у судових рішеннях, але це далеко невичерпні показники. У Франції в 1995 р. їх було ухвалено лише 74, а в 1996 р. – 81, у той час, як у Великій Британії – приблизно 2000 [27, 90]. Згідно із дослідженням Франсуа Льорсері, Слаеддін Барікі та Франсуа Бруші, яке проводилося у Марселі у 1997.– 1998 рр, мусульмани загалом рідко зверталися до французьких судів, вважаючи це даремною тратою часу [26].

За підсумками вересневого 1996 р. опитування Французького інституту громадської думки, працедавці-французи здебільшого аргументували свою відмову взяти на роботу мусульманина чи мусульманку чотирма постулатами. По-перше, такий працівник може не сподобатися клієнтам, а це зумовить зменшення прибутків, по-друге, ймовірність несприйняття колективом нового колеги через надмірні відмінності у культурі, по-третє, заважав стійкий негативний стереотип про мусульман, як людей невірноважених та фанатичних (до того ж, станом на 2004 р. 50 – 80% в'язнів у тюрмах, розміщених поблизу складних передмість, були ісламського віросповідання), а по-четверте, надавалася перевага забезпеченню роботою насамперед корінних французів (48% опитаних) [13, 8], [24], [27], [38].

У звіті Вищої Ради з питань Інтеграції за 1998 р. наведена розмова керівника відділу одного з французьких підприємств та соціолога Філіпа Батайля. Завідувач у 1996 р. скаржився на те, що він 27 років пропрацював у цій установі, виконував найважчу роботу, а його син мусить залишатися безробітним.

Обурення батька підсилювалося тим, що сам він взяв до себе у відділ двох французів магрибського походження: “Я взяв двох арабів, а мій син – Француз [підкреслено. Б. С.], я все роблю для підприємства, а його не беруть...” [27, 97]. Дві перші літери у цих словах навмисне підкреслено, оскільки у французькій мові національність пишеться з великої букви, а написання з малої свідчить про неповагу. У грудні 2006 р. керівник відділу кадрів заявив кандидату на пост виконроба одного з французьких підприємств, що він не може його взяти, “оскільки робітники не хочуть, щоб ними керували чорні чи араби [підкреслено – Б. С.]” [37, 39]. На цих прикладах бачимо ототожнення французів, які мають релігійну та антропологічну відмінності, з “арабами”

У жовтні – листопаді 1997 р. Олів'є Ноель, намагаючись зрозуміти причини відмов, опитав сорок трьох працедавців [33]. До згаданих мотивацій додалася ще одна, а саме, – негативний досвід роботи з особами магрибського походження (порушення розпорядку дня, крадіжки тощо). Керівники підприємств часто здогадувалися про ксенофобські настрої своїх підлеглих, проте не порушували цього питання й не обговорювали його у колективі. Намагаючись уникати конфліктів, вони відмовляли у працевлаштуванні мусульманам, особливо з вираженими неєвропейськими антропологічними рисами. Подвійна релігійна та етнічна стигматизація стимулювала розвиток прихованої дискримінації, яка могла проявитися у неочікуваний момент. До прикладу, така ситуація склалася на одному з підприємств Франції у 2002 р., коли у француза Андре вкрали мотоцикл. Той, не довго роздумуючи, звинуватив у крадіжці свого співробітника-мусульманина Каріма, хоч не мав для цього достатньо підстав. Розуміючи неможливість довести вину свого колеги, Андре до суду не звертався, але продовжував публічні звинувачення. Його підтримували й інші колеги. Коли ж Карім у відповідь подав скаргу на цю фірму, новий відповідальний за роботу з персоналом у 2003 р. спробував примирити ворогуючі сторони, але до 2005 р. успіху не домогся [36, 16].

Фактично більшість працедавців, які відмовляли мусульманам у прийомі на роботу, не називали їм справжніх причин відмови, боячись ймовірного судового переслідування. Отже, аж 90% опитаних О. Ноелем працедавців пояснили кандидатам на

вакантні робочі місця своє негативне рішення браком досвіду, некомпетентністю чи невідповідністю даній посаді [31].

Траплялися випадки, коли людей не приймали на роботу через мусульманські імена. Такі ситуації зафіксовані у вже згаданому звіті Вищої Ради з питань Інтеграції [27, 6]. Зокрема, наводяться слова француза алжирського походження, який через своє прізвище змушений був докладати надзусиль для отримання роботи, незважаючи на дипломи, а також шукати поручителів серед “корінних французів”, щоб йому довірили відповідальну справу. Про подібну проблему розповів у 2003 р. соціологу Орелін Жолен керівник проекту “Політика міста” із Валенсьєна: “Якщо ви називаєтеся Франсіс Дюпон і походите з комуни... все добре. Але якщо ви походите з комуни... і називаєтеся Саїд Брагім, все набагато гірше [підкреслено – Б.С.]” [15, 31]. У 2007 р. випускник престижної Марсельської торгівельної школи, який третій рік не міг знайти роботи, в інтерв’ю Франсуаз Льорсері свої невдачі пояснював чотирма причинами: мусульманське ім’я, приналежність до негроїдної раси, ісламське віросповідання та проживання у складному кварталі [12, 126]. Як бачимо, респондент на перше місце поставив саме мусульманське ім’я.

У 1998 р. щоденна газета Le Monde (Світ) писала про працевлаштування, який погоджувався взяти на посаду механіка 22-річного Мохамеда за умови, що той змінить ім’я. Свою позицію керівник пояснював тим, що почувши мусульманське ім’я, клієнти дорікатимуть йому у тому, що він не взяв на роботу “справжнього француза” [32, 36]. У березні 2000 р. місячник Le Monde diplomatique (Дипломатичний світ) опублікував статтю зі специфічною назвою: “Расова дискримінація по-французьки: змінити ім’я, щоб знайти роботу” [29]. У ній йшлося про долі трьох молодих мусульман, іммігрантів другого покоління магрибського походження, які, маючи по два дипломи про закінчену вищу освіту, не могли знайти роботу за фахом. Абделятіф, дипломований менеджер та філолог, упродовж двох років шукав роботу у м. Лілль, але зайняв посаду замісника головного маркетолога великої мережі закладів харчування лише після того, як перейменувався у Томаса. У Тулузі Неджда, із закінченою юридичною та економічною освітами, впродовж трьох років працювала офіціанткою у бістро. Про випадки, коли особи з

“нефранцузькими” прізвищами змушені були їх змінювати задля отримання роботи, розповіла у 2001 р. Національній Консультативній Комісії з Прав Людини 40-річна архітектор алжирського походження [19, 107].

13 квітня – 14 травня 2004 р. Дослідницький центр питань дискримінації при Університеті Париж I (Сорбона) у співпраці з Товариством Адія провели експеримент. На 258 оголошень про пошук працівників на приватні фірми було відправлено 7 різних анкет [33]. 75% аналізованих фірм обрали кандидатуру чоловіка з типово французькими прізвищем та іменем, білошкірого, з паризькою пропискою. І лише 14% позитивних відповідей отримав француз із мусульманським іменем [39, 19]. Тобто, згідно з цим дослідженням, мусульмани мали у 5 разів менше шансів отримати роботу, ніж інші французи. Катерина Демінцева у своїй монографії наводить дані про аналогічне дослідження, здійснене “одним із французьких телеканалів”, результати якого довели, що мусульмани мали лише на 3% менше шансів, ніж типові французи [1]. Однак через брак конкретних даних (назва каналу, час проведення, вибірка тощо) не можемо вважати їх достовірними.

Такі результати спонукали префектуру департаменту Рона запропонувати застосування анонімних анкет при прийомі на роботу [33] (без вказування імен, прізвищ та адреси). Працівники Міжнародної Гельсінської Федерації Прав Людини у травні 2004 р. проаналізували 1806 анкет, і зробили висновок про те, що в середньому 30% чоловіків із “французькими” прізвищами та 5% з “арабськими” отримують позитивну відповідь [14, 67]. Що ж стосується жінок, то за результатами тесту, проведеного у квітні 2005 р. у Парижі, кандидатка магрибської зовнішності, отримувала втричі менше запрошень на співбесіду, ніж її “корінні” однолітки, 8% та 25% відповідно [11, 7]. Тобто, жінки, що сповідували іслам, отримували більше запрошень, ніж чоловіки цієї релігії, що пов’язано зі сприйняттям їх французами, як більш піддатливих інтеграції [16].

Привітніше ставлення до мусульманок, ніж чоловіків, які сповідували іслам, пояснювалося також і тим, що їх не сприймали, як конкурента на ринку праці. У 1999 – 2000 рр. у районі Ільде-Франсу Фатіма Імадані провела анкетування серед нату-

ралізованих марокканок першого покоління старших 60 років з метою виявити особливості їхньої інтеграції у французьке суспільство. Одна 61-річна респондентка, яка 21 рік пропрацювала на заводі, розповіла курйозну ситуацію, коли їй вручили медаль на ім'я "Пана...", а не "Пані...", бо у французькому суспільстві не звикли до того, що мусульманки працюють [25, 83].

Навіть отримавши роботу, французьких мусульман не оминали неприємні ситуації, зумовлені упередженням ставленням до них колег по роботі. У 2003 – 2005 рр. Міністерство оборони Франції провело дослідження серед військовослужбовців-іммігрантів, 2/3 з яких становили мусульмани. Частина солдатів, особливо першого року служби, надавала перевагу називати себе вегетаріанцями, побоюючись упередженості товаришів. Дехто з тих, хто назвав себе мусульманином, і отримував спеціальний пайок (страви без свинини), ставав об'єктом задрощів колег-немусульман, які вважали, що він симулює, аби отримати свіжіші продукти [41]. Ще більше невдоволення викликало звільнення солдат-мусульман від силових вправ на період Рамадану. У жовтні 2006 р. в армії були зафіксовані погрози та образи щодо військовослужбовців-мусульман [35].

Водночас час про випадки, коли новонавернені мусульмани не відчували жодної неприязні з боку своїх колег писала французька дослідниця Марі Бастен. Вона наводить слова корінних французів: 35-річного інженера та 38-річного архітектора, які вказують, що ставлення до них колег після їхнього навернення в іслам зовсім не змінилося [8].

У 1995 – 2007 рр. французькі мусульмани часто ставали для своїх колег-немусульман моделлю для доведення правильності інформації, почерпнутої у ЗМІ. Так, 40-річна Фаріда, французька алжирського походження, скаржилася 7 серпня 2003 р. в інтерв'ю соціологу Анес Вуазен на цікавість колеги, який запитав її про те, ким вона себе вважає: французькою, алжиркою чи мусульманкою [40, 90]. Французький інститут громадської думки 22 – 26 листопада 2004 р. з таким питанням звернувся до 1036 осіб [22], ще раз підтвердивши інтерес суспільства до цієї проблеми.

Соня, 26-річна французька марокканського походження, в інтерв'ю від 29 березня 2003 р. визнала, що її колеги постійно

розпитували про життя і різні речі, які мали місце у Марокко, хоча сама вона там ніколи не була [40, 89]. Траплялися випадки, коли у зв'язку з гострими зовнішньополітичними проблемами французьким мусульманам нав'язували певні “ярлики” Про таку ситуація Орелін Жолен розповів респондент із Валь де Самбре: “Як тільки у світі з'являється нова проблема, нам [мусульманам Франції – Б.С.] пришивають її національність. Треба лише, щоби вона походила з арабо-мусульманського світу. Завтра, я навіть не знаю... Припустімо, що єгиптяни стануть робити дурниці, і я стану єгиптянином.” [15, 71]. У 2006 р. 31-річний службовець-мусульманин із передмістя Парижу Сена-Сент-Дені, відомого, як один з колишніх “червоних” кварталів, а з 1990-х рр. – доволі конфліктного у соціальному відношенні, нарікав на те, що його співробітники постійно набридали йому запитаннями про події в Іраку та Палестині [28].

Напевно подібні запитання колег можна пояснити простою цікавістю французів до ісламу та мусульман. Але, як вказується у звіті Комітету проти Ісламофобії у Франції за 2003 – 2004 рр., були випадки, які виходили за ці рамки. 5 липня 2004 р. на співбесіді щодо прийому на роботу, яка тривала 45 хв, програміста-мусульманку запитували такі речі: її походження та національність, роль берберів у захопленні Іспанії, походження слова “Гібралтар”, порівняння правління Мухамеда VI та Хасана II, особливості ісламізму в Марокко, чому її батько емігрував у Францію та про професії рідних [34]. Подібні питання службовцям-мусульманам у аеропорті Руассі-Шарль де Голль ставили працівники префектури Сена-Сент-Дені: “Чи часто ви відвідуєте мечеть? Чому? Скільки разів на тиждень? Яку саме? Чому ви носите бороду? Що це символізує? Чи можете ви її зголити? Чи заважає вам присутність жінок в аеропорті? Чи можете ви потиснути жіночу руку, поцілувати? [уявлення про уникання та зневагу мусульман до жінок, що не сповідують іслам – Б.С.] Чи вважаєте ви себе французьким мусульманином чи просто мусульманином? [знову подвійна ідентифікація – Б.С.] Як ви вдягаєтеся вдома? Чи носить ваша дружина хіджаб? Чи носите ви джебаллу? [прагнення зрозуміти, чи мусульмани просто дотримуються законів Республіки у громадському просторі, чи поділяють її цінності вдома – Б.С.]” [35].

У 2002 – 2004 рр. внаслідок надмірної уваги ЗМІ до ісламу, а особливо помітних релігійних символів, що було пов'язано спочатку із президентською кампанією [4], а потім із обговоренням Закону Про заборону помітних релігійних символів у середніх навчальних закладах, гостро постало питання релігійної атрибутики на робочому місці. Несприйняття мусульман у професійно-трудої сфері у контексті цих подій не можна назвати масовим, навпаки йдеться лише про окремі випадки. Так, на думку соціального працівника із Марселія Ларбі Сауді, для того, щоби працювати потрібно відмовитися від хіджабу та бороди [12, 149 – 150]. У 2002 р. Комітет проти Ісламофобії у Франції зафіксував випадок, коли працедавець почав вимагати, щоби працівниця відмовилася від хіджабу, хоча раніше це не викликало жодних проблем. Оскільки жінка не виконала цю вимогу, то її було звільнено, але невдовзі поновлено на робочому місці рішенням Апеляційного Суду [38, 48]. У березні 2004 р. інструктору плавання із Сена-Сент-Дені погрожували звільненням через його бороду [34], тобто виступали не стільки проти нього, як людини, як щодо зовнішніх проявів ним своєї релігійності. Цікавий факт зауважив Вінцент Гейсер: колеги по-іншому, ніж жінок похилого віку, сприймали дівчат у хіджабі. Обурення викликала саме молодь з помітними релігійними атрибутами [12, 189]. Очевидно, це пояснюється тим, що молоді дівчата, які закінчили французькі навчальні заклади, на переконання французів мали би поділяти республіканські цінності і насамперед світськість.

Приблизно 10% французьких мусульман на початку ХХІ ст. були приватними підприємцями, найвищий показник серед осіб турецького походження – 12%. У 2000 – 2004 рр. мали місце окремі акти, спрямовані проти мусульман-підприємців, але вони були нечисленними і їхня географія обмежується здебільшого територією о. Корсика, до того ж вони реалізовувалися здебільшого членами ультраправих рухів – *Resistenza Corsa* (Корсиканський опір), *Organisation secrete Corse* (Секретна Корсиканська організація), *Armata Cristiana Corsa* (Християнська Корсиканська Армія), які виступали насамперед проти напливу іммігрантів з Марокко, які у 2007 р. становили вже 42% населення острова [5, 47]. До прикладу, 1 березня 2000 р. у Корті підірвали фургончик для доставки піци, який належав марок-

канцю, а 13 червня 2000 р. у Феліцето двоє зловмисників побили робітника туніського походження, вимагаючи, щоб він покинув Корсику [18, 32]. 7 квітня 2002 р. у XI окрузі Парижу під час єврейської демонстрації кинута запалювальні суміші в арабську пекарню, а 19 червня 2002 р. у Бастія була спроба замінувати піцерію, що належала мусульманину, 9 серпня 2002 р. зловмисники знову спробували здійснити задумане [21, 41 – 44], невдалу спробу втретє повторили 9 листопада 2002 р. Випадок із піцерією у Бастія, свідчить, що такі дії були спрямовані проти конкретної особи, і у цьому випадку можна простежити поєднання релігійного протистояння та ділового суперництва. В Аяччо 18 жовтня та 17 листопада 2002 р. відповідно були спроби підірвати ресторан “Ла Казбах” та ятку з фруктами, що належали особам магрибського походження [20, 44 – 45]. 21 лютого 2004 р. у тому ж таки Аяччо було заміновано бар, який належав марокканцю [22, 43]. Ці дії свідчили про діяльність певного антимусульманського злочинного угруповання.

У 2000 – 2007 рр. Національна Консультативна Комісія з Прав Людини спільно з Французьким Інститутом Громадської Думки щорічно здійснювали моніторинг суспільної думки. Серед визначених питань були й такі, які стосувалися професійно-трудової сфери. Зокрема, у 1999 – 2000 рр. 81% опитаних французів сказали, що вважають недопустимим відмовляти у працевлаштуванні кваліфікованій особі магрибського походження [18, 83], але вже у 2002 р. таких стало лише 58% [19, 74], що очевидно пов'язано із подіями 11 вересня 2001 р. у США, освистанням національного гімну (Марсельєзи) на футбольному матчі Франція-Алжир 6 жовтня 2001 р. та президентською кампанією 2002 р. Показники опитування у 2003 р. свідчили, що тільки 53% французів засудили відмову у працевлаштуванні кваліфікованому “мусульманину” [21, 20]. Висвітлення у ЗМІ подій в Іраку та надмірні дискусії про переваги заборони помітних релігійних атрибутів у середніх навчальних закладах дали свої наслідки. У 2004 р., незважаючи на теракт 11 березня у Мадриді, спостерігалася позитивна динаміка. Так 61% засудили ксенофобію щодо мусульман у сфері трудових взаємин [22, 13]. Інакше кажучи, внутрішній чинник став домінуючим у формуванні суспільної думки про французьких мусульман. У 2005 –

2006 рр., попри події жовтня – листопада 2005 р. у французьких передмістях, відзначилося зниження декларованого рівня ворожості щодо мусульман на ринку праці, а в 2007 р. аж 82% опитаних французів засудили дискримінацію мусульман у сфері трудових відносин [23]. За даними Національної Консультативної Комісії з Прав Людини, у 1989 – 2001 рр. відсоток тих, хто протестував проти обрання мером комуни мусульманина зменшився із 60% до 35% відповідно [10]. Однак, замах у січні 2004 р. на першого у країні префекта-мусульманина Анседа Дермуша у департаменті Жюра [6, 72] доводить, що ще залишилися окремі радикально налаштовані проти мусульман, активісти.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Отже, в 1995 – 2007 рр. частина французів без симпатії ставилася до мусульман у професійно-трудої сфері. Мусульманину було у кілька разів важче, ніж середньостатистичному французові знайти роботу. Хоча офіційно працедавці пояснювали свої відмови некомпетентністю кандидатів, у неформальних розмовах вони зізнавалися, що є й інші причини, зокрема: страх втратити клієнтів, бажання уникнути конфліктів у колективі, упереджене ставлення щодо мусульман та прагнення забезпечити роботою насамперед “справжніх” французів. З особливими труднощами зіштовхувалися кандидати із мусульманськими іменами та семіто-хамітськими антропологічними рисами.

У колективах мусульмани часто ставали способом перевірки правдивості інформації про іслам, почерпнутої у засобах масової інформації. Непорозуміння якщо й виникали, то не через приналежність людини до культури ісламу, а через надмірний прояв нею релігійності, зокрема такі факультативні атрибути, як хіджаб та борода. Якщо не враховувати дій окремих радикально налаштованих проти мусульман осіб, то діяльність приватних підприємців ісламського віросповідання не лише толерувалася, а й заохочувалася. Це пояснюється тим, що підприємці не асоціювалися у населення зі зловживанням соціальною допомогою.

Окрім того ставлення французів до мусульман у професійно-трудої сфері було диференційованим, залежно від віку, походження та соціально-економічного стану останніх.

Найбільше занепокоєння викликала молодь магрибського походження зі складних передмість.

Перспективними є дослідження соціальних аттитюдів французів щодо мусульман часів президентства Жака Ширака в інших сферах, зокрема житловій та духовно-релігійній.

Джерела та література

1. Деминцева Е. Быть “арабом” во Франции / Екатерина Деминцева. – М. : Новое литературное обозрение, 2008. – 192 с.

2. Мещеряков Б.Г. Большой психологический словарь / Б.Г. Мещеряков, В.Г. Зинченко. – Москва: Прайм-Еврознак, 2003. – 672 с.

3. Новоженова И.С. Иммигранты во Франции: Интеграция иностранцев / И.С. Новоженова // Актуальные проблемы Европы: сб. науч. тр. – М. ИНИОН РАН. – 2005. – № 1. – С. 115–134.

4. Новоженова И.С. Национальный фронт во Франции / И.С. Новоженова // Актуальные проблемы Европы: сб. науч. тр. – М. ИНИОН РАН. – 2004. – № 2. – С. 99–124.

5. Стрельцова Я.Р. Проблема “Косово”: позиция Франции / Я.Р. Стрельцова // Мировая экономика и международные отношения. – 2009. – №3. – С. 42–48.

6. Стрельцова Я.Р. Франция и проблема интеграции мигрантов / Я.Р. Стрельцова // Мировая экономика и международные отношения. – 2005. – № 9. – С. 67–75.

7. Франция в поисках новых путей / Отв. ред. Ю.И. Рубинский. – М. Весь Мир, 2007. – 624 с. – (Старый свет – новые времена).

8. Bastin M. Subjectivité et intersubjectivité dans la conversion individuelle masculine à l’islam au XXIe siècle en France / sous la dir. de F. Khosrokhavar. – Paris: EHESS, 2003 [En ligne]. – URL: <http://memoireonline.com/03/07/385/subjectivite-conversion-individuelle-masculine-islam-france.html>.

9. Blanc-Chaléard M.-C. Histoire de l’immigration / Marie-Claude Blanc-Chaléard. – Paris: La Découverte, 2007. – 128 p.

10. Etude 2003. Intolérance et violences à l’égard de l’islam dans la société française [En ligne]. – URL: http://www.cncdh.fr/IMG/pdf/Etude_intolerance_a_l_islam_2003.pdf.

11. Faroux R. La lutte contre les discriminations ethniques dans le domaine de l’emploi / Roger Faroux. – Paris La documentation Française, 2005. – 50 p.

12. Geisser V. Les Marseillais musulmans / V. Geisser, F. Lorcerie. – New York : Open Society Foundations, 2011. – 314 p.

13. Identification des discriminations dans l'accès à l'emploi des diplômés du supérieur issus de l'immigration // Migrations études. – 2004. – № 124. – P. 1 – 11.

14. Intolerance and Discrimination against Muslims in the EU. Developments since September 11. – International Helsinki Federation for Human Rights, 2005. – 160 p.

15. Jaulin A. La discrimination "raciale" dans trois bassins d'emploi du Nord Pas de Calais: analyse d'acteurs. Rapport final. Etude menée par le Centre de ressources régional d'un monde à l'autre avec l'appui scientifique de l'IFAR. – Fonds Social Européen, 2004. – 129 p.

16. Koprolin E. Les femmes médiatrices entre l'islam et les valeurs de l'Europe occidentale / E. Koprolin // Question de. – 2001. – № 126. – P. 127 –144.

17. Lainé F. L'insertion des jeunes issus de l'immigration: de l'école au métier / F. Lainé, M. Okba. – Marseille: CEREQ, 2005. – 43 p.

18. La lutte contre le racisme et la xénophobie: rapport d'activité 2000. – Paris: La documentation Française, 2001. – 491 p.

19. La lutte contre le racisme et la xénophobie: rapport d'activité 2001. – Paris: La documentation Française, 2002. – 512 p.

20. La lutte contre le racisme et la xénophobie: rapport d'activité 2002. – Paris: La documentation Française, 2003. – 617 p.

21. La lutte contre le racisme et la xénophobie: rapport d'activité 2003. – Paris: La documentation Française, 2004. – 622 p.

22. La lutte contre le racisme et la xénophobie: rapport d'activité 2004. – Paris: La documentation Française, 2005. – 856 p.

23. La lutte contre le racisme et la xénophobie: rapport d'activité 2007. – Paris: La documentation Française, 2008. – 328 p.

24. L'islam majoritaire dans les prisons // L'Express. – 15 mars 2004 [En ligne]. – URL: http://www.lexpress.fr/culture/livre/l-islam-majoritaire-dans-les-prisons_819458.html.

25. Lmadani F.-A.-B. Les femmes marocaines et le vieillissement en terre d'immigration / F.-A.-B. Lmadani // Confluences Méditerranée. – 2001. – №39. – P. 81 – 94.

26. Lorcerie F. Les Populations d'origine maghrébine et comorienne de Marseille: rapport de recherche / Lorcerie F., Bariki S., Bruchi F. [En ligne]. – URL: <http://www.ladocumentation française.fr.pdf>.

27. Lutte contre les discriminations: faire respecter le principe d'égalité: rapport au Premier ministre. – Paris : La documentation Française, 1998. – 128 p.

28. Marlière E. Le sentiment d'injustice chez les jeunes d'une cité HLM / E. Marlière // Sociétés et jeunesses en difficultés. – 2006. – № 2 [En ligne]. – URL: <http://sejed.revues.org/index208.html>.

29. Negrouche N. Discrimination raciale à la française: changer de prénom pour trouver un emploi / N. Negrouche // Le Monde diplomatique. – Mars 2000 [En ligne]. – URL: <http://www.monde-diplomatique.fr/2000/03/NEGROUCHE/13405.html>.

30. Noël O. Intermédiaires sociaux et entreprises: des coproducteurs de discrimination? / O. Noël // Hommes et Migrations. – 1999. – №1219. – P. 5 – 12.

31. Noël O. Jeunes issus de familles immigrées: accès à l'entreprise et processus de discrimination. Les représentations et stratégies des intermédiaires sur le bassin d'emploi de Nîmes / O. Noël // La Beluga. La lettre de l'ISCRA. – Juin 1998. – №1.

32. Rabzani M. Discrimination ethnique à l'embauche des jeunes: une analyse psychosociale / M. Rabzani // Revue européenne de migrations internationales. – 2000. – Vol. 16. – №3. – P. 29 – 52.

33. Racisme et Xénophobie dans les Etats membres de l'UE tendances, évolutions et bonnes pratiques. Rapport annuel 2005. Partie 2 [En ligne]. – URL: <http://fraWebsite/attachments/ar05p2fr.pdf>.

34. Rapport d'étape du CCIF sur l'Islamophobie en France 2003/2004 [En ligne]. – URL: http://www.islamophobie.net/users/fichiers/CCIF_rapport_2003-2004.pdf.

35. Rapport sur l'Islamophobie en France en 2008 par CCIF 2003/2004 [En ligne]. – URL: http://www.islamophobie.net/users/fichiers/Rapport_annuel_CCIF_2008.pdf.

36. Schweitzer L. Haute autorité de lutte contre les discriminations et pour l'égalité: rapport annuel 2005 / L. Schweitzer. – Paris: La documentation Française, 2006. – 104 p.

37. Schweitzer L. Haute autorité de lutte contre les discriminations et pour l'égalité: rapport annuel 2007 / L. Schweitzer. – Paris: La documentation Française, 2008. – 188 p.

38. Tebbakh S. Muslims in the EU – Cities Report: France / Sonya Tebbakh. – Open society institute, 2007. – 100 p.

39. Versini D. Rapport sur la diversité dans la fonction publique. – Paris: La documentation Française, 2004. – 107 p.

40. Voisin A. Logement et discrimination. Effets de la discrimination liée aux origines, analysée à travers le parcours logements de personnes issus de l'immigration maghrébine / Agnès Voisin. – Lyon, 2005. – 194 p.

41. Withol de Wenden C. L'islam dans l'armée / C. Withol de Wenden // Cahiers de la Méditerranée. – 2008. – №76 [En ligne]. – URL: <http://cdlm.revues.org/undex4296.html>.

Сыпко Богдана. Социальные аттитюды французов относительно мусульман в профессионально-трудовой сфере (1995 – 2007 гг.). Статья посвящается анализу социальных аттитюдов французов относительно мусульман в профессионально-трудовой сфере в годы президентства Жака Ширака. Автор рассматривает три ключевые проблемы: отношение работодателей к приему на работу мусульман, восприятие персоналом своих коллег исламского вероисповедания и позиции в обществе предпринимателей-мусульман.

Ключевые слова: социальные аттитюды, профессионально-трудовая сфера, мусульманское сообщество, Французская Республика, Жак Ширак.

Sypko Bohdana. Social attitudes of the French towards Muslims in the employment sphere (1995 – 2007). The article analyzes social attitudes of the French towards Muslims in the employment sphere during the presidency of Jacques Chirac. The author discusses three key issues: the attitude of employers to hiring Muslims, the staff perception of fellow Muslims and the position in the society of Muslim businessmen.

Key words: social attitudes, employment sphere, Muslim community, French Republic, Jacques Chirac.